

<https://doi.org/10.62837/2025.3.95>

EMÇİYEVA VƏFA ƏLİŞAD QIZI
Azərbaycan Universiteti ,
Baku Azerbaijan
Vafa.emchiyeva@au.edu.az

FRAZEOLÖGİ BİRLƏŞMƏLƏRİN AZƏRBAYCAN VƏ İNGİLİS DİLLƏRİNDƏ VARIATIVLIYI

Xülasə

Frazeoloji birləşmələr dilin zənginliyini və ifadəliliyini artıran mühüm vahidlərdir. Onların müxtəlif dillərdə dəyişkənliyi (variativliyi) dilin tarixi və mədəni inkişafı ilə sıx bağlıdır. Azərbaycan və İngilis dillərində frazeoloji birləşmələrin semantik və struktur fərqləri onların müxtəlif dil ailələrinə mənsub olması ilə izah edilir. Frazeoloji ifadələrin tərcüməsi zamanı ekvivalent tapmaq çətin olsa da, bu, dillər arasındakı əlaqələrin öyrənilməsinə və mədəni fərqlərin anlaşılmasına mühüm töhfə verir. Bu sahədə aparılan araşdırmalar təkcə dilçiliyə deyil, həm də mədəniyyətlər arasındakı ünsiyyətə mühüm töhfə verə bilər. Frazeoloji birləşmələr dilin zənginliyini və ifadəliliyini artıran mühüm vahidlərdir. Onların müxtəlif dillərdə dəyişkənliyi (variativliyi) dilin tarixi və mədəni inkişafı ilə sıx bağlıdır. Azərbaycan və İngilis dillərində frazeoloji birləşmələrin semantik və struktur fərqləri onların müxtəlif dil ailələrinə mənsub olması ilə izah edilir. Frazeoloji ifadələrin tərcüməsi zamanı ekvivalent tapmaq çətin olsa da, bu, dillərarası əlaqələrin öyrənilməsinə və mədəni fərqlərin anlaşılmasına mühüm töhfə verir. Bu sahədə aparılan araşdırmalar təkcə dilçiliyə deyil, həm də mədəniyyətlərarası ünsiyyətə mühüm töhfə verə bilər.

Açar sözlər : Frazeoloji birləşmələr, dil variativliyi, müqayisəli dilçilik, tərcümə problemləri.

Vafa Alishad gizi Emchiyeva

Phraseological Units Variability in Azerbaijani and English Languages **Abstract**

Phraseological units are an essential part of any language, reflecting the cultural and historical characteristics of a nation. Their structure and meaning often vary across languages, making their study a fascinating subject for linguists. This article examines the variability of phraseological units in Azerbaijani and English, analyzing their structural and semantic differences. It also explores translation challenges and the cultural factors influencing these expressions. The study highlights that while some phraseological units have direct equivalents, others require adaptation due to linguistic and cultural differences. Understanding these variations contributes to comparative linguistics and facilitates intercultural

communication. **Keywords:** phraseological units, language variability, comparative linguistics, translation challenges.

Вафа Алишады гызы

Вариативность фразеологических единиц в азербайджанском и английском языках

Резюме

Фразеологические единицы являются важной частью любого языка, отражая культурные и исторические особенности нации. Их структура и значение часто варьируются в разных языках, что делает их изучение интересной темой для лингвистов. В данной статье рассматривается вариативность фразеологических единиц в азербайджанском и английском языках, анализируются их структурные и семантические различия. Также обсуждаются проблемы перевода и культурные факторы, влияющие на использование данных выражений. Исследование показывает, что некоторые фразеологизмы имеют полные эквиваленты, в то время как другие требуют адаптации из-за языковых и культурных различий. Понимание этих вариаций способствует развитию сравнительного языкознания и межкультурной коммуникации. **Ключевые слова:** фразеологические единицы, языковая вариативность, сопоставительная лингвистика, проблемы перевода.

Giriş

Frazeoloji birləşmələr, dilin ifadə zənginliyini və obrazlılığını artıran mühüm dil vahidləridir. Hər dilin frazeoloji sistemi, o dilin tarixi, mədəniyyəti və sosial strukturu ilə sıx bağlıdır. Bu məqalədə, Azərbaycan və İngilis dillərindəki frazeoloji birləşmələrin semantik və struktur xüsusiyyətləri müqayisə ediləcək, həmçinin bu birləşmələrin tərcüməsində qarşılaşılan çətinliklər və mədəni fərqlərin roluna diqqət yetiriləcəkdir. Frazeeoloji birləşmələrin tərcüməsi, dillərarası əlaqələrin öyrənilməsinə və mədəniyyətlərarası ünsiyyətin daha yaxşı başa düşülməsinə mühüm töhfə verir.

1.Frazeoloji birləşmələrin təsnifatı

Frazeoloji birləşmələrin təsnifatı müxtəlif meyarlara əsasən aparılır. Azərbaycan dilçiliyində ən geniş yayılmış təsnifat aşağıdakılardır:

Semantik xüsusiyyətlərinə görə:

Frazeoloji birləşmələr (Phraseological Collocations): Bu ifadələrdə sözlər arasında müəyyən bağlılıq olsa da, tərkib hissələri mənə müstəqilliyini saxlayır. Məsələn, *“qarar tutmaq”* (yığışmaq). Frazeeoloji birləşmələr (Phraseological Unities): Bu ifadələrdə sözlər bir-birinə sıx bağlıdır, mənası bütövlükdə başa düşülür. Məsələn, *“başından böyük işə girmək”*. Frazeeoloji ifadələr (Phraseological Idioms): İfadənin mənası tamamilə obrazlıdır və ayrılıqda sözlərin mənası ilə əlaqəsi yoxdur. Məsələn, *“su içində balıq kimi olmaq”* (özünü rahat hiss etmək)

Struktura görə:

Sabit birləşmələr: Tərkibi dəyişməz və sabit qalır, sinonimlər və ya başqa sözlərlə əvəz edilə bilməz. Qismən sabit birləşmələr: Tərkibdəki bəzi sözlər dəyişdirilə bilər. Məsələn, “*başını itirmək*”, “*başını itirən*”.

Funksional xüsusiyyətlərinə görə:

Nominativ frazeologizmlər: Əşyaları, hadisələri və ya hərəkətləri ifadə edir.

Modallıq frazeologizmləri: Müstəqil fikir ifadə edir, münasibət bildirir. Məsələn, “*Allah köməyin olsun*”.

Emosional frazeologizmlər: Emosiyaları ifadə edir. Məsələn, “*ürəyim yanır*”.

2. Frazəoloji Birləşmələrin Əhəmiyyəti

Frazəoloji birləşmələr dilin milli xüsusiyyətlərini qoruyub saxlayır, xalqın tarixi və mədəniyyətini əks etdirir. Onlar dilin obrazlılığını və ifadə zənginliyini təmin edir. Tərcümə zamanı bu ifadələrin düzgün mənasının çatdırılması mədəniyyətlərarası ünsiyyətin uğurlu olmasında mühüm rol oynayır.

Frazəoloji birləşmələr sabit ifadələrdir və onların mənası tərkibindəki sözlərin ayrılıqda daşdığı məna ilə tam uyğun gəlmir. Onlar semantik bütövlüyə malikdir və dilin canlı ünsiyyət prosesində aktiv istifadə olunan ifadə tiplərindən biridir.

Akademik V.V. Vinogradovun təsnifatına əsasən, frazeoloji birləşmələr üç əsas qrupa bölünür:

Frazəoloji birləşmələr (məsələn, “*ayağını yerə basmaq*” – qərarlı olmaq)

Frazəoloji bütövlüklər (məsələn, “*göydəndüşmə*” – gözlənilməz hadisə)

Frazəoloji ifadələr (məsələn, “*özünü itirmək*” – həyəcanlanmaq)

Akademik V.V. Vinogradov, frazeologiyanın təhlilində böyük bir yerə sahib olan alimlərdən biridir. Onun frazeoloji birləşmələrə dair təsnifatı, frazeologiyanın strukturu və funksiyaları haqqında dərin bir anlayış təqdim edir. Vinogradov, frazeoloji birləşmələri müxtəlif parametrlərə əsaslanaraq təsnif edir və bunları dilin inkişafında və kommunikasiya prosesində əhəmiyyətli bir rol oynayan xüsusi ifadələr kimi tədqiq edir. O, frazeoloji birləşmələri əsasən onların mənalara, struktura, istifadə sahəsi və dilin digər aspektləri ilə əlaqədar olaraq qruplaşdırır.

3. Sabit İfadələr (Frazəoloji Birləşmələr)

Sabit ifadələr və ya frazeoloji birləşmələr, dilin strukturlarında müəyyənlanmış və müntəzəm istifadə olunan ifadələrdir. Bu birləşmələr dilin ümumi frazeoloji sistemini təşkil edir və dil istifadəçiləri tərəfindən birbaşa anlamı ilə qəbul edilir. Vinogradov bu cür birləşmələrin həm dilin sabitliyini təmin edən, həm də mədəniyyətin və həyat təcrübəsinin dilə yansıyan ifadələr olduğunu vurğulayır.

Misallar: “*Göz var nizam var*” – insanın görmə qabiliyyəti ilə əlaqədar olaraq, düzgün və qaydalı həyat tərzinin vacibliyini bildirir.

“*Görünüştən daha çox şey deməkdir*” – xarici görünüşün əsl mənasını tam şəkildə əks etdirmədiyini ifadə edən bir misaldır.

Metaforik Frazalar

Vinogradov frazeologiyayı analiz edərkən, metaforik frazaların dilin zənginliyini və ifadə qabiliyyətini artırdığını bildirir. Metaforik frazalar, əsasən bir mənanın başqa bir mənaya çevrilməsi ilə yaranır. Bu, dilin təbiətində mövcud olan kreativliyi və məcazi ifadə qabiliyyətini əks etdirir. Metaforik frazalar, bir anlayışın başqa bir anlayışla müqayisə edilməsindən doğur. Bu cür ifadələr dilin poetik və bədii xüsusiyyətlərini gücləndirir.

Misallar: *“Qızıl ürək”* – sadəlik və saf niyyətləri ifadə edən məcazi bir ifadədir.

“Dağları aşmaq” – böyük və çətin əngəlləri aşmaq anlamını ifadə edir.

İstiqamət və Hərəkət İfadələri

Bu tip frazeoloji birləşmələr, konkret hərəkət və istiqamətə yönəlmiş ifadələrdir. Vinogradov bu frazaların dilin hərəkətliliyini və ifadə müxtəlifliyini təmin etdiyini qeyd edir. Bu frazalar dilin praktiki istifadəsinə də aid edilir və hərəkət etməyi, yönəlməyi, istiqamətləri və hərəkət növlərini əks etdirir.

Misallar: *“Yola çıxmaq”* – bir işə başlamaq, yol alaraq irəliləmək anlamında istifadə olunur.

“Gözü aydın olmaq” – gözəl bir xəbəri, uğuru gözləmək və ya əldə etmək anlamında işlədilir.

Qeyri-Konkret Frazeologiya

Vinogradov frazeologiyasının digər bir növü qeyri-konkret frazeologiyadır. Bu frazeologiyaların mənası konkret və açıq deyil, amma dil istifadəçiləri bu ifadələrin məntiqini və məzmununu başa düşürlər. Bu, dilin daha geniş mənə və anlam çərçivəsində işlədilməsinə imkan verir.

Misallar: *“Könül vermək”* – bir şeyə daxili olaraq bağlanmaq, sevgi və maraq göstərmək.

“Gözün üstə qələm” – diqqət və qayğı tələb edən vəziyyət.

Yeni və Ənənəvi Frazeologiya

Vinogradov, frazeologiyayı həm də yeni və ənənəvi frazeoloji birləşmələrə ayırır. Yeni frazeologiya müasir dövrün dilində yaranan və istifadə edilən ifadələrə aiddir, ənənəvi frazeologiya isə uzun bir tarixə malik olan və artıq dilin müəyyən bir hissəsinə çevrilmiş ifadələrdir. Yeni frazeoloji birləşmələr tez-tez dövrün dəyişən şərtlərinə, sosial və mədəni dəyişikliklərə uyğunlaşır. Ənənəvi frazeologiya isə mədəniyyətin və dilin tarixi köklərini təmsil edir

4. Frazeoloji variativlik və onun səbəbləri

Frazeoloji birləşmələrin variativliyi müxtəlif amillərlə bağlıdır:

- Dil tarixi və inkişafı: Müxtəlif xalqların tarixi və coğrafi şəraiti onların dilində istifadə olunan ifadələrə təsir edir.

- Kulturoloji amillər: Hər xalqın özünəməxsus mədəniyyəti və dünyagörüşü frazeoloji ifadələrin formalaşmasına təsir edir.

- Dilin struktur xüsusiyyətləri: Azərbaycan və İngilis dilləri fərqli dil ailələrinə mənsub olduğuna görə onların sintaktik və semantik xüsusiyyətləri fərqlidir.

Azərbaycan dilində “su kimi duru” ifadəsi təmiz, şəffaf bir şeyi ifadə edirsə, İngilis dilində buna uyğun olaraq “as clear as crystal” ifadəsi işlənir. Bu cür frazeoloji uyğunluqlar dilin mədəni və tarixi xüsusiyyətlərindən irəli gəlir.

5. Azərbaycan və İngilis dillərində frazeoloji birləşmələrin müqayisəsi

1. Semantik uyğunluq və fərqlər

Bəzi frazeoloji ifadələr Azərbaycan və dillərində tam ekvivalent olmasa da, semantik olaraq eyni məna daşıya bilər. Məsələn:

Azərbaycan **dili**

İngilis **dili**

Dağ dağa rast gəlməz , insan insana rast gələr

It is a small world

Göz çıxarmaq

To make a blunder

Əlinə su tökmək

To be no match for someone

İti qovan kimi qovmaq

To kick someone out

Bəzi frazeoloji birləşmələr isə tam eyni məna vermir, çünki dillərdə olan mədəni xüsusiyyətlər ifadələrin istifadəsinə təsir edir.

Tərcümə problemləri və ekvivalentlik məsələlərinin də frazeoloji birləşmələrin tərcüməsi çox vaxt çətin olur, çünki bir dilin ifadəsini sözbə-söz başqa dilə çevirmək mümkün olmur. Məsələn, “*qulağı sırğalı olsun*” ifadəsini İngilis dilinə “*Let this be a lesson*” kimi tərcümə etmək olar, lakin burada sözlərin birbaşa mənası qorunmur. Frazeoloji tərcümə üsulları bunlardır:

Tam ekvivalent tərcümə: Bəzi ifadələr tam uyğun gəlir. (“*Burn the midnight oil*” – “*Gecə yarısına qədər işləmək*”)

Müxtəlif formalı ekvivalentlər: Eyni məna fərqli şəkildə ifadə olunur. (“*Out of the blue*” – “*Göyəndüşmə*”)

Tərcümə zamanı adaptasiya: Mədəni xüsusiyyətlər nəzərə alınaraq uyğun məna verilir. (“*To let the cat out of the bag*” – “*Sirr açmaq*”)

Bu tərcümə problemləri frazeoloji ifadələrin tədqiqini daha maraqlı və çətin edir.

Nəticə

Bu məqalə, frazeoloji birləşmələrin Azərbaycan və İngilis dillərindəki semantik və struktur xüsusiyyətlərini müqayisə edərək, dillərarası əlaqələr və mədəni fərqlərin dilin inkişafında və istifadəsindəki rolunu ortaya qoyur. Frazeoloji birləşmələrin variativliyi, dilin tarixi, strukturu və mədəni xüsusiyyətlərindən irəli gəlir və bu, frazeologiyanın tərcüməsində çətinliklər yaradır. Ekvivalent tapmaq bəzən mümkün olmasa da, tərcümə zamanı mədəni adaptasiya və kontekstual fərqlər nəzərə alınmalıdır. Araşdırmalar, frazeoloji birləşmələrin tərcüməsinin, dillərarası

ünsiyyətin və mədəniyyətlərarası anlayışın inkişafında mühüm rol oynadığını göstərir. Bu sahədəki araşdırmaların həm dilçilik, həm də mədəniyyətlərarası əlaqələr üçün dəyərli töhfələr verəcəyi gözlənilir.

ƏDƏBİYYAT

Azərbaycan dilində ədəbiyyat:

1. Məmmədova, L. (2015). Frazeologiya və onun tərcüməsi. Bakı: Elm və Təhsil Nəşriyyatı.
2. Əliyev, A. (2018). Dilçilikdə frazeologiya. Bakı: Azərbaycan Universiteti Nəşriyyatı.
3. Hüseynova, N. (2012). Azərbaycan dilində frazeoloji birləşmələrin semantik xüsusiyyətləri. Bakı: Nurlan Nəşriyyatı.
4. Quliyev, F. (2017). Frazeologiya və tərcümə problemləri. Bakı: Elm Nəşriyyatı.

İngilis dilində ədəbiyyat:

1. Moon, R. (1998). Fixed Expressions and Idioms in English. Oxford: Oxford University Press.
2. Baker, M. (1992). In Other Words: A Coursebook on Translation. London: Routledge.
3. Cowie, A. P. (1998). The Oxford Dictionary of English Idioms. Oxford: Oxford University Press.
4. Crystal, D. (2003). English as a Global Language. Cambridge: Cambridge University Press.

Rus dilində ədəbiyyat:

1. Виноградов, В. В. (1990). Русский язык: фразеология. Москва: Наука.
2. Наука. Vinogradov, V.V. (1977). Русский язык: Фразеология. Москва: Наука.
3. Шмидт, Р. (2014). Фразеологизмы и их перевод. Москва: Рипол Классик.
4. Мельчук, И. А. (1996). Основы фразеологии русского языка. Москва: Наука.
5. Иванова, В. Н. (2012). Теория перевода и фразеология. Москва: Флинта

Rəyçi: professor Şaban Hüseynov